

Dr. Mihail M. Ungheanu

It is universally assumed nowadays that the meaning of the concept of liberty is clear. It is supposed to be a negative concept, pertaining to the sphere of unimpeded action of a person. However there is another modern meaning of the concept of liberty, a republican meaning, that is also a negative concept of liberty that completes the established liberal concept of liberty and corrects it, improves it while showing its falseness.

Tags: negative liberty, republican liberty, open concept, virtue

O critica a conceptului curent de libertate negativă (II)

Un alt nume pentru *resilient noninterference* este non-dominarea. Orice interferență arbitrară trebuie să dispară sau să se reducă probabilitatea pentru ca omul să fie liber. Persoana trebuie nu doar să fie liberă de interferențe arbitrare și nelegitime, ci trebuie să fie asigurată, protejată împotriva acestora. Dominarea, așa cum o înțelege Philip Pettit, apare - sau există potențial - în momentul când cineva, o persoană, un grup are interesul să își exercite influența asupra altuia, să intervină asupra capacității acestuia de a alege dintre diverse opțiuni, mai ales dacă acest lucru se face pe o bază arbitrară. Dominarea desemnează capacitatea arbitrară de a interveni asupra altcuiva, mai ales asupra unei alegeri pe care acesta are capacitatea, posibilitatea de a o face. E vorba de o interferență voită, coerciția, obstrucția intrând în această categorie, dar și ceea ce se numește *agend-fixing*. În principiu se urmărește și se are ca rezultat o înrăutățirea a situației agentului asupra căruia se exercită dominarea, fiind vorba de modificare, în sens negativ, a spectrului de opțiuni pe care acesta îl are sau de manipularea rezultatelor ce reies din alegerea făcută de către agent¹. Contextul e însă și el important în definirea sau în determinarea calității de interferență arbitrară sau nearbitrară a unui act. Însă noțiunea de interferență folosit în această definiție a acțiunii de dominare nu are calități morale; o coerciție rămâne coerciție, chiar dacă este cerută și necesară din punct de vedere moral. Interferența este arbitrară pentru că depinde în întregime de agentul, de voința celui ce o exercită, fără a lua în seamă interesele legitime ale celui asupra căruia se exercită interferența. Arbitraritatea provine din faptul că nu sunt luate în seamă interesele, etc. celor ce sunt afectați de către această decizie. Ea este în întregime unilaterală². Această decizie sau această alegere pe care o face cel ce domină nu este obligată să ia în seamă interesele celorlalți, așa cum aceștia le concept. Arbitraritatea definită în acest sens este una formală, nu una substanțială.

1 Pettit, *op. cit.* pp. 52-53.

2 *Op. cit.*, p. 55.

Arbitrariul provine tocmai din condițiile în care decizia, actul arbitrar survine și nu în funcție de consecințele acestuia. Dacă, cel puțin procedural, decizia sau actul ia seama de cele mai relevante interese ale persoanelor afectate, atunci este, conform determinării formale, nearbitrar. Dacă vorbim de deciziile statului, și ele vor fi considerate ca atare, în funcție de luarea în seamă a intereselor cetățenilor săi. Dacă deciziile și activitatea statului țin seama de și respectă binele și bunăstarea cetățenilor și nu vizează îmbogățirea celor ce dețin puterea în dauna majorităților cetățenilor, avem de a face cu acțiuni legitime și nearbitrare³. Evident că această definiție sună bine la nivel teoretic, în practică fiind foarte greu de găsit o astfel de unanimitate, trebuind a fi evitate interesele facționale. În mod ideal e vorba de respectarea intereselor tuturor, dar aceasta nu se poate face decât prin intermediul unei dezbateri publice, la care să fie reprezentați toți cetățenii și grupurile din care aceștia fac parte. Remâne de văzut dacă acest lucru este posibil. Trebuie spus că interesul majorității nu reprezintă niciodată, în această concepție, interesul totalității, impunerea acestui interes fiind o lezare a principiilor republicane, fiind expresia tiraniei majorității⁴, deci tot interes fracțional. Dominarea nici măcar nu trebuie să fie vizibilă sau simțită pentru a exista. Există grade mai mari sau mai mici de dominare, așadar grade mai mari sau mai mici de intensitate și de întindere a acesteia. Astfel de cazuri continuă să existe. Așadar trebuie să existe anumite aranjamente legale, constituționale care să prevină astfel de cazuri. Așadar această concepție a neinterferenței solide introduce niște amendamente privitoare la societate și la ideea că drepturile sunt naturale. Această non-interferență calitativă depinde în mod clar de lege. Libertatea și legea nu sunt două chestiuni antagonice. Legea nu e o constrângere, un rău în sine, care este acceptat doar pentru a opri rele mai mari. Legea este constituivă libertății, o face posibilă și ca atare nu poate fi exprimată doar prin ideea de drepturi, iar drepturile să fie opuse legii. Drepturile sunt mai degrabă create de către lege. În acest sens se produce o modificare a ideii de societate civilă, care are un caracter prepolitic și în care orice este de valoare are o origine prepolitică. Chiar dacă asociațiile, activitățile desfășurate în sfera societății civile nu sunt politice în sens tehnic, ele sunt făcute posibile de către structura politică, așadar politicul redobândește niște valențe pierdute. În această concepție a fi adversarul libertății nu înseamnă a fi lege, ci înseamnă a fi dușmanul, a fi ostil acelor dispoziții, aranjamente, etc socio-politice care fac posibilă non-dominarea, deci neinterferența solidă⁵. O lege pozitivă concepută cum trebuie nu este inamicul libertății, ci stabilește un anumit nivel de nondominare care nu îl diminuează pe cel anterior. Domnia legii e un element esențial în crearea libertății. Nu e doar un element de suprastructură. Aceasta este libertatea republicană și privește realizarea acelei neinterferențe care să permită oamenilor să își vadă de viețile lor, această idee fiind accentuată în

3 *Ibidem*, p. 56.

4 *Ibidem*, 52.

5 Pettit, *Negative liberty*, p. 28.

tradiția romană timpurie⁶. În mod tradițional republicanismul asociază acest lucru cu cetățenia. A fi cetățean semnifică a face parte dintr-o colectivitate în care legea asigură libertatea ca non-dominare tuturor în mod egal, adică dintr-o societate în care domnește legea, lege care constituie libertatea. Legea nu este o invazie dăunătoare în sfera de libertate naturală a persoanei, ci e ceva care face posibile instituții ce protejează persoana. Libertatea e posibilă prin apartenența la respectiva societate. Ea implică existența unor oameni, a unei comunități, nu individul izolat. Persoana umană depinde de lege, nu de voința arbitrară a cuiva. Așadar este o înclinare a balanței spre un model de societate civilă care este cel puțin parțial constituit prin structuri politice și care nu poate modifica aceste structuri pentru că i se par nelegitime individului izolat, având în vedere că acestea fac posibilă libertatea. După cum sublinia tradiția umanistă, republica este a tuturor, semnifică distribuirea autorității către toate membrele componente, și nu doar către unii sau numai către o anumită facțiune privilegiată. Acest lucru înseamnă că tuturor li se acordă aceleași drepturi, drepturi care provin de la apartenența și participarea la această structură politică și socială. Aceste legi și drepturi implică însă reciprocitatea, iar legea, tocmai din această cauză trebuie să nu favorizeze pe nimeni, pentru că ar distruge fundamentele egalității, echității și legitimității. Dacă domnește un singur principiu, o singură valoare, statul sau cetatea se confruntă deja cu corupția și cu excesul și cu îndepărtarea de principiul universalității. Legitimitatea trebuie să caracterizeze legăturile, ca și structurile politice și sociale din republică, recunoașterea egalității și a acelorași drepturi fundamentând-o. Această reciprocitate și egalitate în drepturi duce la recunoașterea mutuală a legitimității republicii și legilor, pentru că ea eliberează de necesitatea de a depinde de voința arbitrară a altora, de necesitate de fi pe placul altora și de a încerc să le prevezi emreu acțiunile și modul de a reacționa la propriile acțiuni. această încercare de a elimina dependența de voința arbitrară a altora, reprezintă la nivelul interio și micro al republicii, tocmai încercare de a domoli și dresa impreviabilul și dependența de *fortuna*, de contingență. Din pricina legitimității, a asigurării reciproce a egalității și echității, cetățenii unei republici se pot identifica cu cetatea și sunt implicații într-o activitate definită d eun bine comun, care împiedică transformarea activității și existenței lor într-o simplă coesitență indiferentă și într-o activitate permanentă de negociere a drepturilor. Condiția libertății și ad repturilor implică importanța decisivă a dimensiunii comune, a priorității întregului. Libertatea nu ănsamnă independență, ci aprticipare. Suntem liberi în măsura în care întregul e liber și fiecare recunoaște mutual drepturile fiecăruia. Este o stare juridică și nu una de natură, în care acțiunile persoanelor sunt efectul direct al unor cauze aflate strict în individ. Libertatea înseamnă legitimitate.

La critica adusă mai sus, se adaugă una care reia parțial concepția de libertate pozitivă, fără însă a face din ea un monism care să impun strict un singur scop sau un număr restrâns de scopuri

6 *Ibidem*, 30.

autenticei existenței umane. Această libertate e concepută sub forma libertății ca exercițiu și nu a libertății ca oportunitate. Ea implică ideea de autoîmplinire și de scopuri pe care le alege omul, scopuri care sunt conforme cu natura sa rațională⁷. Există prin urmare dorințe și nevoi autentice, ca și dorințe și nevoi neautentice, iar individul nu este singurul care își poate da seama în mod competent care sunt acestea. Există o structură deschisă, dialogică, dar există și posibilitatea de a le și ierarhiza între diferitele dorințe, lucru care nu este acceptat de paradigma liberală a libertății negative. Libertatea constă aici în exercițiul efectiv al unor calități sau capacități și nu în oportunități diferențiate și din realizarea unor anumite dorințe. Există și obstacole externe, dar și obstacole interne, lucru care din perspectiva curentă asupra libertății nu este acceptat, căci implică reflecție, autocomprehensiune, depășirea unor bariere interne. Dacă am talent de profesor și am fobia de a nu ieși din casă sau de a nu suporta să fiu privit de către un număr de oameni, atunci nu sunt liber să mă autorealizez ca persoană rațională, dotată cu anumite capacități, chiar dacă nu există nici o voință arbitrară exterioară care să mă împiedice în procesul acesta de autorealizare. Evident că această libertate pozitivă de autoîmplinire trebuie să fie corelată și cu un anumit cadru de libertate negativă, care să permită realizarea acestui deziderat⁸. Aceste dorințe, autentice sau nu, trebuie însă puse în cadrul de semnificație în care trăim și văzut dacă ele sunt compatibile cu o ordine care permite o existență liberă și care împiedică interferența arbitrară în libertatea semenilor.

Ceea ce neagă conceptul de libertate negativă în sens liberal este existența unui cadru de referință comun, care oferă sens și oferă orientare societății, instituțiilor statului și persoanelor, care face ca ideea de alegere liberă să fie importantă, dar și ideea de libertate. Libertatea republicană, libertatea ca autoîmplinire implică ideea existenței unui cadru comun de semnificație, ca și negarea concepției care reduce libertatea și actul moral la alegere neconstrânsă. Această libertate implică existența unei colectivități de care trebuie ținut seama și a unei culturi care împrejoară persoana. Chiar pentru a ajunge la autoîmplinire și pentru a se autodefini e nevoie de o perioadă de învățatură și de schimb cu ceilalți, de acceptare a unor tradiții culturale, a unor cunoașteri ?, așadar a ceva care e dincolo de individ și care îl precedă. Însăși ideea de a învăța implică o negare de sine și autodisciplină. Diferențele importante pentru existența autentic umană, perceperea acestora sunt făcute posibile tocmai de acest cadru de semnificație exterior, în care se află conținutul care face ca o diferență să fie importantă sau să fie trivială. Ca ceva să ducă la definirea unei personalități ca fiind semnificativă și originală, trebuie ca acea diferență sau acea personalitate să aibă caracteristici care sunt recunoscute ca fiind semnificative din punct de vedere intersubiectiv. Importanța ei provine numai din acest cadru de inteligibilitate colectiv⁹. Altfel nu avem diferențe, ci cel mult

7 Spitz, *op. cit.*, PUF, Paris 1995, pp. 107-110; Charles Taylor, *What si Wrong with Negative Liberty*, în *Philosophical Papers*, vol. 2, Cambridge University, Cambridge 1985, cap. 8 pp. 148-149.

8 Spitz, *op. cit.*, p. 110,

9 *Ibidem*, pp.112-113.

preferințe. Concepția liberală curentă însă neagă acest fapt, ea ducând în mod paradoxal la negarea importanței conceptului de autenticitate. Dacă tot ceea ce contează este a opta între opțiuni prezente și nu opțiunea aleasă, rezultă că singura sursă a valorii sau semnificației opțiunii alese este persoana care face alegerea. Un mod de viață devine valoare doar prin faptul că l-am ales eu. Practic toate modurile de viață devin echivalente, iar orice originalitate devine imperceptibilă și insignifiantă. Ideea de originalitate/autenticitate și de diferență semnificativă își pierde rostul și sensul, devine impracticabilă. Un alt paradox la care duce această concepție negativă a libertății și neutralității axiologice este că, dacă numai actul alegerii este cel important și dacă doar el conferă valoare, el devine de neconceput ca ideal, deoarece nu se mai poate arăta de ce e important să ai posibilitatea de a alege vis-a-vis de privarea de această posibilitate¹⁰. Dacă totul e indiferent, atunci nici capacitatea de a alege nu mai are vreo importanță. Dacă e să ne luăm după Charles Taylor, omul dorește să dorească. Există dorințe la care ține și altele la care ar renunța, lucru care vine tot din cadrul de inteligibilitate transpersonal. Aceste dorințe la care ține cu adevărat ar fi dorințele cele mai autentice și datorită reflecției asupra lor constatăm că sunt o parte importantă din noi, pe care intenționăm să o conservăm, iar dacă e admisă distincția dintre dorințe, ca și posibilitatea ierahizării calitative a acestora, se poate înțelege de ce anumite piedici sau interferențe în sfera personală pot fi considerate ca importante în calea libertății și care nu, sau care dintre ele ajută la promovarea libertății. Tot de aceea anumite piedici sau obstacole nu vor fi considerate ca atentând la libertatea persoanei, dacă acestea împiedică realizarea anumitor dorințe, înclinații sau aspirații considerate ca nedezirabile de către individul respectiv. A ceda în fața unor dorințe care se bucură de o evaluare negativă din partea subiectului doritor sau care sunt rele, reprezintă o scădere, o diminuare a libertății, așa cum o diminuare a libertății reprezintă cedarea în fața unei dorințe sau aspirații conotate negativ, dar care este foarte puternică.

Așadar ideea de libertate republicană, dar și ideea de libertate negativă în sens complet, implică apartenența la un întreg, ca și supunerea față de legi și restricții, care sunt constitutive libertății, libertatea fiind ceva ce ține de social și nu expresia unei presupuse străii atomice a persoanelor umane, în care fiecare e independentă și dă curs impulsurilor. Libertatea e o realitate colectivă, ca și republica. Oamenii se asociază în republică pentru că aceasta este și un bine în sine, dar și un instrument. Orice activitate umană urmărește un bine propriu, un anumit scop, însă aceste activități implică prezența altor oameni. De aceea se asociază oamenii. Republica e un instrument pentru că permite realizarea scopurilor particulare, dar și un bine în sine¹¹, deoarece are un caracter universal și pentru că astfel se realizează caracterul social al omului și își poate dezvolta și folosi trăsăturile propriu-zis umane. Fiecare parte a republici are dreptul de a își urmări propriul bine, numai în măsura în care acesta este compatibil cu binele întregului și cu al celolalte părți.

¹⁰ *Ibidem*, p. 116.

¹¹ Pocock, *op. cit.*, p. 69.

Cetățeanul, cel care era pe rând fie conducător, fie condus, una sau trebuia să unească individualul cu particularul, acest lucru trebuind să îl facă toate instituțiile republicane. Republica se bazează, în ciuda celor susținute de un Isaiah Berlin, privitor la libertatea pozitivă, libertatea anticilor, pe o ireductibilă pluralitate de valori. Nu există o închidere sau reducere la o valoare sau introducerea lor într-o ierarhie presupus naturală. Există o valoare comună însă. Aceasta este dată de creare, instaurarea și apărarea acestei forme politice ce permite tuturor valorilor să fie realizate, și care, din această pricină, are întâietate asupra lor, pentru că ea este cea care le face posibile. Acestea nu se pot realiza, nu pot căpăta existență fără acest întreg care le depășește. De aici și importanța virtuții, văzută aici a atașament față de această formă politică, însăși calitatea morală a persoanei depinzând de cea a republicii. Dacă există o separare a puterilor, aceasta se face tocmai pentru a permite diferitelor grupuri să fie reprezentate mai bine și să își exercite capacitățile caracteristice, așadar pentru a nu fi scoase din sfera de funcționare a *polisului*. De asemenea, tot pentru a realiza și permite o existență demnă și decentă, liberă, trebuie ca membrilor republicii să li se asigure independența economică, adică a mijloacelor materiale care să le permită să nu mai depindă de bunul plac, de voința altora¹². Din aceste principii, din cauza faptului că drepturile sunt acordate pe bază de lege și recunoaștere mutuală, acest cadru comun este o valoare în sine, care cere loialitate și are ca scop depășirea propriului interes egoist, deoarece apartenența la polis îi permite individului să fie liber și să fie recunoscut ca atare de către ceilalți. Datorită apartenenței și acestor legi, omul nu mai este supus forțelor oarbe și nu mai devine un obiect pentru ambițiile și bunul plac al celorlalți. Egalitate și echitatea conferite de lege feresc omul de arbitrarul semenilor săi. Legea este în acest context, nu o încălcare a libertății care și numai este dragul sporirii sau menținerii ei, ci este o procedură de recunoaștere mutuală a umanității omului. Libertate este o sferă în care acțiunile proprii sunt considerate legitime de către restul *polisului* și de către lege și morală. Orice alegere liberă și personală implică o alegere colectivă anterioară, rezultată din urma unor dezbateri privind principiile de existență comune, considerate ca fiind decente, demne și juste. Fără această decizie anterioară colectivă nu există libertate, deoarece aici sunt fixate limitele decenței, ale demnității, etc¹³. Libertate și participarea, care este o condiție a libertății, nu intră într-o logică a schimbului, iar lipsa participării duce automat la transformarea legilor dintr-o expresie a întregului, într-o expresie a unor interese și voințe particulare. Persoana are în republicanism două aspecte: Pe de o parte este un actor recunoscut ca legitim, așadar îi este recunoscută umanitatea, pe de altă parte este un actor capabil să își dea singur formă existenței. Aceasta este posibil numai dacă tuturor li sunt acordate drepturi egale, neexistând posibilitatea de a tranzacționa sau face compromisuri cu acestea. Orice privilegiu acordat cuiva, este una dintre cauzele distrugerii legitimității legii și al reciprocității. Dezvoltarea inegalității materiale, acumularea de avere fără limite sunt cauze ale

12 Spitz, *op. cit.*, p. 241.

13 *Ibidem*, p. 248.

dsitrugerii egalității și reciprocității și distrugerii libertății, deoarece multi vor deveni supuși arbitrariului voinței celor puternici. Pentru corupție și extinderea acesteia nu există însă remediu juridic. Totuși ține de morală și de reinstaurarea virtuții, pentru emnținere a libertății și a unui mod de viață decent și moral, fiind necesar să mai existe cetățeni capabili de virtute, capabil de ași depăși interesul înguste și pasiunile și a se situa în punctul de vedere comun și care să acționeze conform reprezentării îndatoririi, conform reprezentării a ceea ce e moral și drept. Cea mai perversă sau cea mai puternică pervertire a ordinii cosmice în încercarea de a instaura o ordine bazată pe dorințe, astfel născându-se dezordinea cea mai absolută. Ceea ce rezultă din cele spuse mai sus este că, pentru a asigura libertate persoanei și a drepturilor ei, nu trebuie să facem apel la o ontologie de tip atomist, inspirată dintr-o viziune materialist-științifică a secolului al șaptesprezecelea, și prin răstălmăcirea ideii de drept natural, ci prin apelul la o ontologie holistă, în care drepturile pot fi apărate și afirmate prin apartenența la o societate civilă de tip republican, în care egalitate și reciprocitate produc legitimitate. Numai în acest context se poate vorbi de drepturi, așadar de protejarea și cultivarea acelor capacități propriu-zis umane, care necesită context social și cultură pentru a putea fi folosite și dezvoltate. Numai aici se poate face diferența între diferitele activități cu sens și cele fără sens, cele umane, cele nu tocmai umane, etc. Aici există contextul și fundalul pe care se pot sesiza acele activități care sunt specifice umanului, care dau fundamentul umanității. Ordinea aceasta comună le face posibilă și are valoare tocmai realizarea, împlinirea drepturilor și este absurd, zice Jean Fabien Spitz, să pretinzi o prioritate a drepturilor împotriva ordinii care le face posibile. A pretinde drepturi pentru a face lucruri ce contravin activităților și capacităților propriu-zis umane este absurd și un abuz, acte contrare umanității omului. Justificarea unor acțiuni făcând apel la preferințe și nu la rațiuni și argumente intersubiectiv inteligibile, nu reprezintă autonomie, ci din contră. Este expresia heteronomiei și a refuzului de a te supune legilor și normelor, deci de a intra într-o existență umană. Ori ideea de drepturi implică tocmai ceva care distinge omul de animalitate, ca și de faptul că nu este un simplu obiect, ceva heteronom. În această categorie a ceea ce dă umanitatea omului, intră inclusiv capacitatea de a accepta, de a asculta și de a se supune unor norme de conduită colectivă, nu însă de a-ți urma impulsurile și de a te dedica neconștient juisării continue și nerespectării regulilor de viață demnă și decentă.

Bibliografie

- Paradigm
- Isaiah Berlin: *Two concepts of Liberty* in D. Miller(ed.), *The Liberty Reader*, Publishers, Boulder London, 1991, 2006, pp. 33-57.
- Christian Lavall: *L'homme économique. Essai sur les racines du néolibéralisme*, Gallimard, Paris 2007.
- Philip Pettit: *Negative Liberty, Liberal and Republican*, in *European Journal of Philosophy*, vol1., issue 1, 1993, pp. 15-35.
- Republicanism. A Theory of Freedom*, Clarendon Press, Oxford 1997, 2002.
- J.G.A. Pocock: *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and The Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Princeton and Oxford (1975) 2003.
- Charles Taylor: *Civil Society in Western Tradition*, in *The Notion of Tolerance and Human Rights*, Ottawa, 1991, 117-137.
- What is Wrong with Negative Liberty* in Charles Taylor: *Philosophical Papers*, vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge 1985, cap.8, pp. 211-229.
- Jean Fabien Spitz: *La liberté politique. Essai de généalogie conceptuelle*, Presses Universitaires de France, 1995.